

Szécsényi Mihály

Lektűr és diktatúra

Epizódok Claire Kenneth író nő életéből

Magyarországon az 1940-es évek vége és az 1950-es évek eleje a szélsőbaloldali diktatúraként jellemezhető Rákosi-rendszer kiteljesedésének ideje volt, egy olyan időszak, amikor „az aktívan cselekvő, tetteikkel a rendszer működését is formáló állampolgárok”¹ jó része az új rezsim hívei és kiszolgálói közül került ki. Nem kétséges ugyanakkor, hogy a lakosság többsége nem rokonszenvezett a rendszerrel, de eltűrte és elviselte a „szép új világot”.² Kevés esély nyílt a rezisztenciára, a hatalmon levők még azt is megengedhették maguknak, hogy 1951 májusától a veszélyesnek ítélt fővárosi emberek tízezreit vidéki kényszerlakhelyekre telepítsék ki, kiszakítva őket megszokott környezetükből, lakóhelyükről, megfosztva őket tulajdonuktól, otthonuktól, sőt mindezt különösebb ellenállás nélkül sikerült végrehajtaniuk.³ Ez az eljárás sokkolóan hatott az érintettekre, akiknek döntő többsége úgy érezte, nem követett el semmilyen bűnt a Horthy-rendszerben, a háborús évek alatt, nem működött együtt a szélsőjobboddallal, ráadásul sokan a kitelepítettek közül szenvedő alanyai voltak a letűnt időszaknak. Természetesen – a lehetőségekhez képest – mindenki igyekezett menteni anyagi javait, családi ereklyéit, mindazt, amit valamilyen okból értékesnek és fontosnak tartott. A kitelepítésre azonban alig biztosítottak felkészülési időt – maximum néhány napot, a legrosszabb esetben csak néhány órát –, ami az értékek biztonságba helyezése mellett csak arra volt elegendő, hogy az érintettek összecsomagolják a legszükségesebbeket és várják az értük küldött teherautót.

Tanulmányom főszereplőjének, Claire Kenneth író nőnek a történetét életem egyik legsúlyosabb megpróbáltatásával kezdem, amelyhez viszonyítva szeretném bemutatni és értelmezni a vele történeteket. Az író nőt és társait a Szolnok megyei Tizasülyre telepítették ki, és Angyalföldről, a Magdolnavárosi (ma: Angyalföldi) pályaudvarról indították útnak 1951. május 26-án.⁴ Egy visszaemlékező szerint a csoport tagjai sorsukba beletörődve várták végig a berakodás, a létszámenőrzés és az indulás hosszú procedúráját. Talán egyedül Claire Kenneth író nő vesztette el rövid időre uralmát az idegei felett, és fakadt ki hangosan az egyik vagonnak támaszkodva, azt kérdezve és vitatva, miért és hogyan kerül-

¹ Diktatúrák alulnézetből. Felhívás a *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat* 64-es számához.

² Utalás Aldous Huxley *Szép új világ* című regényére.

³ Palasik 2015.

⁴ ÁBTL 2.5.6. 03452/1951. 18.

hetett ebbe a helyzetbe.⁵ Ez az állapot és reakció hasonló lehetett azokhoz a szélsőséges helyzetekhez, amelyekről Bruno Bettelheim ír tanulmányában:⁶

„Szélsőséges helyzetekben akkor találjuk magunkat, amikor példátlan hirtelenséggel olyan körülményrendszerbe kerülünk, ahol régi, adaptív mechanizmusaink és értékeink nem alkalmazhatóak többé, sőt akad néhány, mely még veszélyezteti is az életet, holott védeni volt hivatott.”⁷

Ezt egy másik írásában kiegészítette egy, a magyarországi kitelepítésekre különösen is érvényes állítással:

„A politika iránt nem érdeklődő, középosztálybeli foglyok (akikből egyébként elég kevés volt a koncentrációs táborokban⁸) viselték legnehezebben a kezdeti sokkot. Nagy többségük teljesen képtelen volt megérteni, mi történt velük. Abba kapaszkodtak, ami addig önbecsülést adott nekik.”⁹

A teljes kiszolgáltatottsággal szemben Claire Kenneth író nő és férje, Bárdossy Pál, talán ösztönösen, de találtak olyan viselkedési módot, amellyel kimutathatták önbecsülésüket, ugyanakkor ami a külső szemlélő számára az eltűnő régi világhoz, a polgári értékekhez való ragaszkodásukat demonstrálta és magatartásuknak jelentőséget adott. Az éles szemű megfigyelő, idősebb Csorba Emánuel,¹⁰ naplójában így rögzítette ezt a látványt:

„Feleségével úgy léptek fel a vagonba, annak idején, mintha valami theatre paré-ra¹¹ indulnánk. Az asszonyon hosszú nercbunda volt és kissé túlzottan árasztotta a deportáltak orra alá a mitsukót.¹² Útban Kolop felé, a teherautón kissé összebarátkoztunk az asszonnyal. Kölcsönadtam ócska autóssapkámat, mely megvédte haját a portengertől.”¹³

Az író nő viselkedése a rendkívüli helyzet ellenére azért mondható különösnek, mert visszaemlékezései, illetve a róla szóló életrajzi írások szerint ennél súlyosabb tragédiákat is átélt már korábban.¹⁴ Úgy tűnik, számára a kitelepítés nagyobb veszteséget vagy inkább veszélyt jelentett, mint azoknak, akik elvesz-

⁵ Dlačuch Dénes, volt kolopi kitelepített szóbeli közlése.

⁶ Ugyanerre a Bettelheim-idézetre hivatkozik tanulmányában Argejő Éva is (Argejő 2008).

⁷ Bettelheim 1988: 16.

⁸ Bettelheim 1938–1939-ben szerzett Németországi tapasztalatairól írt, Dachauról, ahova ekkor még elsősorban politikai foglyokat vittek.

⁹ Bettelheim 1988: 49.

¹⁰ Id. Csorba Emánuel (1894–1989) egykori miniszteri osztálytanácsos, kitelepített, Tiszasüly.

¹¹ Théâtre paré (francia): színházi díszelőadás.

¹² A Mitsouko japán női név, egyúttal egy 1919-ben alkotott klasszikus, citrus alapú parfüm neve.

¹³ Csorba 2009: 138.

¹⁴ Dessewffy–Szántó 1989: 117–133; Hámori 2004: 7–91; Csiffáry 2015: 89–92.

tett társadalmi pozíciójukat, szerepüket és identitásukat nem önmaguk szerezték meg kemény munkával, hanem örökölték, ezért azt evidenciaként, különleges és elvehetetlen tulajdonságként vagy történelmi adottságként kezelték.

Claire Kenneth ekkor már maga mögött tudhatta magyarországi életének leg-sikeresebb éveit. Hosszú évek alatt felépített karrierje hátrányos helyzetből indult, elsősorban családjának szerény anyagi lehetőségei, illetve származása miatt, s nem utolsósorban azért, mert nő volt. Tanulmányom első részében röviden vázolom azokat az előzményeket, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy a Kende Klára nevű fiatal nő – élve a korszak(ok) adta lehetőségekkel – céltudatos munkával létrehozza a közismert lektűrírónőt: Claire Kennethet. Munkásságával kapcsolatban kitérek arra is, hogyan ítélte meg az utókor nagy népszerűségnek örvendő műveit. Az író nő pályafutását kétségtelenül az 1940-es évek végének baloldali irodalom-politikája törte meg, bár csak átmenetileg. Tanulmányomban többek között arra keresem a választ, Claire Kenneth hogyan igyekezett túlélni és feldolgozni az írói pályafutásának – akkor úgy tűnt – végét jelentő tragikus helyzetet, a kitelepítést, amelyről akkor még sejteni sem lehetett, meddig tart. Vizsgálom, hogy a kitelepítés ideje alatt milyen módon igyekezett fenntartani identitását, megőrizni azt a társadalmi helyzetet és azokat a szerepeket, amelyeket megszerzett (az úrinő, a modern és/vagy dolgozó nő, a félvilági nő és nem utolsósorban az író nő szerepét). Bemutatom, miben különbözött magatartása a többi deportált viselkedésétől. Elemzem továbbá, hogy életútja, attitűdje, értékrendje megjelent-e műveiben, illetve azt is, mennyire alakította át életét az a vízió, világkép, „a lektűr”, amit írásai képviselnek. Ennek apropóján azt a kérdést is vizsgálom, rendelkezik-e olyan tulajdonságokkal és értékekkel a Claire Kenneth-féle lektűr, amelyek veszélyt jelenthetnek a tekintélyelvűsége vagy akár egy mégoly kemény diktatúrára. Írásom befejezéseként igyekszem fogódzókat nyújtani az életút egészének megértéséhez, értelmezéséhez a reziliencia fogalmának segítségével.

Alapvetően az író nő „hangjára” támaszkodom és főként tőle vett idézetekkel mutatom be, illetve esetenként értelmezem a történeteket, bizonyítom állításaimat. A legnagyobb segítséget ehhez a törekvésemhez az nyújtotta, hogy fennmaradtak az író nőnek a kitelepítés alatt és után barátjához, Bózsza Józsefhez írt levelei, amelyeket felhasználhattam munkámhoz. Ezt a személyes forrásanyagot jól kiegészítette egy másik magánirat, idősebb Csorba Emánuel naplója. Az író nőt elsősorban Claire Kennethként említem, nemcsak azért, mert így ismerik elsősorban, hanem mert maga is ezt a nevet használta 1946 óta, műveiben és magánéletében egyaránt.

Claire Kenneth Kende Klára néven született 1908. július 23-án, Budapest mai Belvárosában.¹⁵ Apja Kende Izsó, születési nevén Kohn Izidor, anyja Varga Vilma, születési nevén Breitner Vilma volt. A család negyedik tagja, húga, az 1913-ban született Márta volt. Mindannyian az izraelita hitfelekezethez tar-

¹⁵ BFL XXXIII.1.a. IX–IV. kerületi születési anyakönyv 1908. 379. folyószám; Bárdossy 2016: 200.

toztak. A családot Kende Izsó tartotta el, akinek cége női ruhákkal és ruhakellékekkel kereskedett. Az üzlet azonban nem ment jól, és a családfő 1928-ban bekövetkezett halálakor kiderült – amit bizonyára mindannyian tudtak –, hogy a vállalkozás veszteséges, mert a 33 000 pengős passzívummal szemben alig pár száz pengős követelés állt.¹⁶ Nem csoda hát, ha a hagyatékot a törvényes örökösök visszautasították.

Nem tudható, miből élt a család az apa halálát követő években, de Kende Klárának hamarosan kéréje akadt Nonn János tisztviselő személyében, aki az I. világháború végén főhadnagyként szerelt le. A házasság éppen jókor jött, talán ezért nem okozott problémát, hogy a vőlegény 1894-ben született, azaz 14 évvel volt idősebb, mint felesége, és a katolikus felekezethez tartozott. Kende Klára anyakönyvi bejegyzése szerint ekkor – minden bizonnyal a házasság elősegítése végett –, azaz 1930. november 10-én tért át a református hitre, amit hamarosan követett az esküvő 1931. január elsején.¹⁷ Nonn János és családja, ismeretési köre új lehetőségeket jelentettek kapcsolatok teremtésére a fiatal feleségnek. A házasság azonban nem tartott sokáig. Felbomlása a házaspár – és egyúttal az író nő – egyetlen gyermekének megszületése után, részben anyagi okok miatt következhetett be, mert Kende Klára 1936 szeptemberében úgynevezett szegénységjogon nyújtotta be valóperi keresetét férjével szemben, miután az 1935 áprilisában elhagyta.¹⁸ A válást 1937. február 9-én mondta ki a bíróság, és ezt követően, alig két héttel később, 1937. február 22-én Kende Klára ismét férjhez ment, ezúttal Bíró Géza gyógyszerészhez, akivel az egyedül töltött másfél év alatt bőven volt ideje megismerkedni.¹⁹

Házasságainak hétköznapijairól keveset tudunk, részben mert az író nő szerette eltitkolni a véleménye szerint számára hátrányos tényeket, eseményeket, részben mert fontosnak tartotta átírni, átértékelni, számára előnyösebbnek feltüntetni, izgalmasabbá tenni, illetve új összefüggésekbe helyezni életének fontos eseményeit. Ez elsősorban védekezés volt a részéről, a kudarcok feldolgozásának és eltüntetésének eszköze, másodsorban, de közel sem másodlagosan, egy nehézségeken, tragédiákon sikeresen felülkerekedő életút utólagos megalkotása. Az író nő már fiatalon elkezdte saját mítoszának felépítését. Mátay Mónika szerint: „Claire Kenneth imázsa olyan szuperprodukciónak, hogy az ember hajlamos azt hinni: az életrajz a főmű, a könyvek csak mellékes kiegészítők”.²⁰ Az életrajz átalakítására vagy inkább létrehozására szeretném példaként bemutatni, hogyan írt egy felkérésre, 1989-ben készített visszaemlékezésében házasságairól és férjeiről:

¹⁶ BFL VII.12.b. 570 139/1941.

¹⁷ BFL XXXIII.1.a. IV. kerületi házassági anyakönyv 1931. 1. folyószám. Református hitre áttérni gyorsabb és könnyebb volt, mint katolizálni, s mivel a férj és családja katolikus volt, nagy valószínűséggel az időtényező miatt választotta a református hitet a leendő író nő.

¹⁸ BFL VII.18.c. 31 176/1936.

¹⁹ BFL XXXIII.1.a. IV. kerületi házassági anyakönyv 1937. 56. folyószám.

²⁰ Mátay 1990: 102.

„Mint strandszépségkirálynő megismerkedtem Nonn János századossal, a neves sportemberrel, aki a diszkoszvetés Európa-bajnoka volt. Tizennyolcadik születésnapom előtt két nappal volt az esküvőnk. Ebből a házasságból született fiam, Tamás. A gyerek hamarosan árva lett, mert János hősi halált halt Osztrogorszknál, valahol egy tömegsírban nyugszik a Don-kanyarban... Akár Petőfi özvegye, én is hamar eldobtam az özvegyi fátyolt, és férjhez mentem dr. Bíró Gézához. Ez a házasság sem tartott soká, mert Stridováron, közel a Drávához, egy amerikai ejtőernyőst megmentettünk, aki kiugrott az égő gépből. [...] Férjem ezért az életével fizetett: Bécsbe vitték, ahol az ellenséggel való kollaborálással gyanúsítva agyonlőtték.”²¹

A Claire Kenneth által vázolt történeteket sem levéltári források, sem más bizonyítékok nem támasztják alá. A mai napig nem derült ki, mi történt valójában az író nő első és második férjével. Első férje nem volt sem százados, sem diszkoszvető Európa-bajnok. Bizonyos, hogy elvált asszonyként és nem özvegyként ment másodszor férjhez. Nem valószínű az sem, hogy első férjét, a már nem fiatal, első világháborús katonatisztet, aki nem teljesített tényleges szolgálatot, kivették volna a Don-kanyarba. Második férjének a sorsa és halála hasonlóan bizonytalan, mert nagy valószínűséggel nem jártak a ma Horvátországhoz tartozó Stridováron. Lehetséges, hogy a férfi és felesége megmentett egy amerikai pilótát, de ennek bizonyítékait eddig nem sikerült megtalálni. Halálának színhelye egyszer Bécs, máskor Budapest.²² Bíró Géza gyógyszerésről – bár pontos pénzkereseti forrását nem ismerjük – tudjuk, hogy egy cég igazgatója volt. Meglehetősen tehetős ember lehetett, mert Kende Klárával és első házasságából származó gyermekével együtt bejárták a fél világot,²³ Magyarországtól az Egyesült Államokig, Svédországtól Egyiptomig. Ezek az élmények később Claire Kenneth regényeiben is megjelentek mint izgalmas, egzotikus helyszínek.

Az író nő legfontosabb párkapcsolatának mégis harmadik, egyben utolsó házassága bizonyult, amelyet Bárdossy Pállal kötött. Leendő férjével még a II. világháború alatt ismerkedett meg, és az ő segítségével szökött meg a bergen-belsoni vonatról, amely a koncentrációs táborba vitte volna, a későbbiekben pedig a férfi lakásán bújt meg.²⁴ Az esküvő, amit 1946-ban tartottak meg,²⁵ teljesítette be mindazokat az álmokat, amelyek Kende Klára számára a legfontosabbak lehettek. Férje, aki egy időben Horthy Miklós testőrségéhez volt beosztva, csapattisztként már valóban elérte a századosi rendfokozatot. Az író nő egy olyan nemesi család révén kerülhetett be a korabeli „úri és keresztény” középosztály tagjainak sorába, amely ugyan nem rendelkezett komoly birtokkal, de régi volt és jó hangzású névvel rendelkezett. A házasság így egyúttal az író nő nevét és

²¹ Dessewffy–Szántó 1989: 119.

²² Dessewffy–Szántó 1989: 132.

²³ Ezt igazolják levelei, visszaemlékezései, regényei, az utakról készült képek és Vértesffy Katalin visszaemlékezései.

²⁴ ÁBTL 2.5.6. 03452/1951. 11.

²⁵ BFL XXXIII.1.a. I. kerületi házassági anyakönyv 1946. 46. folyószám.

személyét is hitelesítette, és automatikusan beemelte „a jobb társaságba”. A házassági anyakönyvben bárdosi Bárdossy Pál Zoltán mellett ezért már ő is nemesi előnévvel szerepelt, kölcsei Kende Kláraként. Vallása is megváltozott: evangélikus lett, akárcsak a Bárdossyak. Apja neve is átalakult, és kölcsei Kende Ivor néven jegyezték be, míg édesanyja, bár még élt, nem vehetett részt az esküvőn, hiszen a szülők bejegyzésére szolgáló rovatban mint „néhai Vargha Vilma” szerepelt. A vőlegény 1915-ben született, ezért Kende Klára ismét megfiatalította magát, és hat évvel későbbre, 1914-re helyezte át születési dátumát,²⁶ hogy csak egy esztendővel legyen idősebb férjénél. Ettől kezdve leveleiben hűgát következetesen mint nővérét említette meg. Az összes bonyodalom és kegyes hazugság ellenére, mégis harmadik házasságához ragaszkodott haláláig mindenáron.

Házasságkötésük után férje családjának birtokán, Alsómesteriben töltötték a nyarat, ahol Kende Klára megírta első regényét.²⁷

Claire Kenneth (Kende Klára) az 1940-es évek elején (magántulajdon)

„A könyvesboltok előtt kígyózó sorok. Mindenki a fiatal író, Claire Kenneth regényét keresi. A romba dől, lebombázott városban az akadozó ellátás közepette máris óriási népszerűségnek örvend *Az éjszaka Kairóban*. A szép fiatal magyar asszony és a délceg gárdakapitány szerelmének édes-bús története igazi bestseller. A korabeli sajtó »Claire Kenneth-lázzról«, valóságos »tömeghisztériáról« beszél. A kiadó, aki eleinte alig akart szóba állni az ifjú írójelölttel, most a hölgy minden óhaját hajlandó teljesíteni. A könyv sikere ugyanis egyedülálló a magyar könyvkiadás történetében, a nagy példányszám²⁸ ellenére napok alatt elkapkodják. Megszületett egy új mítosz: Claire Kenneth mítosza.”²⁹

²⁶ Az íróőnének legalább négy születési dátuma található különböző dokumentumokban; attól függően szerette megváltoztatni születési dátumát, hogy éppen hány évesnek kellett, vagy szerinte illett volna lennie. Az már kiderült, hogy 1908-ban született, tehát nem 18 éves korában, hanem 23 évesen ment először férjhez.

²⁷ Vértesffy Katalinnak, Bárdossy Pál unokahúgának szóbeli közlése.

²⁸ Sajnos nincs adatunk erről a „nagy példányszámról”.

²⁹ Mátay 1990: 101.

Mátay Mónika érzékletes leírását a szemtanúk is alátámasztják.³⁰ Sikerével az író is tisztában volt. Egyik levelében, 1952-ben immár Tiszasülyön, a Kolop-tanyára kitelepítettként így írt erről barátjának, Bózsa Józsefnek:³¹

„Apropos, – az én könyveim. Sajnos nincs velem egyetlen darab sem, mert azonnal elküldeném Magának. Nem hiszem, hogy valahol megkaphatja, részint mert az utolsó kiadások, a Kairóból a hetedik, a Rómából a hatodik kiadás megjelenés után azonnal elfogytak, de aztán, mikor már indexre tették, egyes antikváriumok már 3-400 forintot ígértek egy használt példányért. Itt a faluban 2 helyen is megvan, meg fogom próbálni kölcsönkérni és elküldöm, – ha ideadják.”³²

Ez a siker egész életén át meghatározó visszaigazolást jelentett számára, nem csupán a kritikákkal szemben, de az élet más területein jelentkező problémák esetén is.

Claire Kenneth írói munkásságát, elsősorban a lektúr megítélésére fókuszálva, Mátay Mónika vizsgálta először. Elvi szempontok alapján, racionálisan igyekezett elemezni Kenneth műveit, amelyek szerinte panelregények, azaz előre gyártott elemekből épülnek fel. Hősnői ideális fizikai alkattal rendelkeznek, többnyire magasak, nyúlánkak, „valószínűtlenül vékony”, szemtelenül fiatal és ártatlan nők, vagy ha idősebbek is, lelkükben csecsemőtisztaságú lányok és asszonyok. Természetesen akár jók, akár gonoszak, kapcsolatok szövevényén, férjek és szeretők sokaságán, szenvedéseken keresztül jutnak el a boldogsághoz. Regényei házasságok és házasságtörések történetei: „Ha nem találták volna fel a házasság intézményét, Kennethből sohasem lett volna író”³³ – jegyzi meg szellemesen Mátay. Szerinte az író regényeiben a társadalmi környezet nem igazán lényeges, csupán a magánélet háttereként szolgál. A főhősök életében és a művekben mindig helyet kap a szex és a szerelem, ám

„Kenneth gondosan ügyel arra, hogy betartsa a műfaj szabályait. Ahogy a gyilkosságok sem krimibetétek, ugyanúgy a szerelmi jelenetek sem torkollnak erotikus orgiába. A szerelmesek tánc, csónakázás vagy piknikezés közben *véletlenül* megérintik egymást, és... itt ér véget a fejezet.”³⁴

Amerikában írt könyveit is vizsgálva, Mátay szerint a főhősök aránytalanul sok esetben arisztokraták, fehérek; hiányukból úgy tűnhet, az író nem kedvelte a színes bőrűeket. Visszatérő elem műveiben még a váratlan fordulat, az egzotikum, amely mást jelent Magyarországon és mást az Egyesült Államokban. Amerikában ez már magyar vonatkozású is lehetett. Életének eseményei és tragé-

³⁰ Vértesffy Katalin és id. Csorba Emánuel.

³¹ Bózsa József író (1888–1966).

³² Claire Kenneth levele Bózsa Józsefnek, 1952. április 4.

³³ Mátay 1990: 104

³⁴ Mátay 1990: 104. (Kiemelés az eredetiben.)

diái, ideáljai rendszeresen megjelentek műveiben. Claire Kenneth munkásságát természetesen mások is elemezték. Aczél Tamás³⁵ az *Irodalmi Szemlében*³⁶ 1948 nyarán az író második, *Randevú Rómában* című regényét ismertette, elemezte, kritizálta:

„Végy két magas, vállas angol férfit, az egyik közülük okvetlenül legyen szőke és kékszemű, a másik őszülő halántékú, kemény tekintetű. Mindkettőt öltöztessd be őfelsége hadseregének egyenruhájába, adj nekik tisztii rangot. A szőke és kékszemű legyen hadnagy, az őszülő halántékú százados vagy őrnagy. (Tetszés szerint.) Fontos, hogy az idősebbnek némi múltja legyen őfelsége egyik gyarmati hadseregében. Mindketten származzanak arisztokrata családból (hatalmas kastély, gonoszindulatú nőtestvér, név szerint Glória vagy May, zöld pázsit, golfozó nagybácsi, ridegtekin-tetű, de alapjában véve melegszívű nagynéni, stb. stb.) Helyezd el őket a háború kellős közepébe...”

Aczél kifejezetten politikai szempontok érvényesülését látta a könyvben, amikor kifejtette:

„Dobj közéjük néhány fasiszta tisztet, egyiket hívják lehetőleg Günthernek és nem baj, ha SS százados, spékeld ezt meg jól erotikus jelenetekkel, némi kis perverz idegborzolóssal, tüzeld meg éjjeli lepkék futó kalandjaival (jó, ha az egyik tüdőbajos, s főképpen nem árt, ha csók közben dől rá a ház és eltemeti amúgy is rongyos életét). Mozgósítsd mindezekhez az angol, amerikai német hadseregeket, teremts lehetőleg olyan helyzetet, amelyből világosan kiderül, hogy a szovjet csapatoknak az égvilágon semmi közük nem volt ehhez a háborúhoz, sőt sokkal jobb, ha egyáltalán meg sem említéd őket. A fasisztákból maradjon néhány enyhe célzás a gázkamrákra, de azért ők is legyenek fessék, szókék és kékszeműek (egyáltalán nem baj, ha némi alkalmyszerű összehasonlítás kínálkozik a fajrokonására).”³⁷

A kritikust nem hatotta meg Claire Kenneth regényének romantikus végkifejlete sem. A látszat Aczél szerint nem azonos az eredménnyel:

„[A] gyerekkocsiban ott alszik már a kisfiú, az angol és magyar arisztokrácia párosodásának nélkülözhetetlen kelléke, aki szépségben, egyszerűségben, okosságban, rátermettségben versenyezni fog szülei mindeme tulajdonságaival és jogában áll majd kizsákmányolni, elnyomni, bántalmazni, megvetni, lealázni, eltiporni mindenkit, aki véletlenül nem e két fent jelzett osztályhoz tartozik.”

³⁵ Aczél Tamás író (1921–1994), a korszakban meghatározó kommunista irodalmár, kritikus, szerkesztő, aki 1952-ben Sztálin-díjat kapott.

³⁶ Ez az *Irodalmi Szemle* 1947-től jelent meg 1950-ig és a Magyar Könyvbarátok Kultúregyesületének Folyóirata volt, Aczél Tamás szerkesztésében.

³⁷ Aczél 1948: 5.

Aczél Tamás szerényen kifejtette, nagyképűség lenne tőle, ha az efféle írásművek irodalomtörténetét vagy társadalmi eredetét kutatná, mert az mindenki számára nyilvánvaló – és itt véleménye harmonizál Mátay Mónika érvelésével –, aki ismeri a 20. század amerikai film- és regényponyváját. Ironikusan jegyezte meg:

„Nem is kérjük számon – hogyan tehetnénk – a háború valóságát az írónőtől, aki a háborúban – amely lényegében a haladás és a reakció erőinek soha nem tapasztalt küzdelme volt – nem lát mást, csak szerelmi kalandok sorozatát, az emberi viszonyoknak pornográf viszonyokká való átfejlődését. [...] Nem kétséges, hogy az efféle könyvek minden esetben a mindenféle spanyolfal mögött meghúzódó politikai reakció szolgálatában állanak, olyannyira, hogy e könyvet is méltán bélyegezhetjük stílusa, tartalma, eszközei nyomán ellenforradalminak. Hová jutnánk, ha négy kiadásban hasonló könyveket adnánk azoknak a tájékozatlan tömegeknek a kezeibe, akik tőlünk várják a helyes iránymutatást, az útbaigazítást, nemcsak politikai, de irodalmi téren is.”³⁸

A kommunista ítésez kritikájának hatásai, az ekkor már kibontakozó diktatórikus körülmények között, hamarosan elérték az érintettet, és komoly következményekkel jártak. Az író regényei újabb kiadásban az 1948-as írószövetségi tagrevízió előtt már nem jelenhettek meg. Ezek az előzményei fő vonalakban vázolva annak az eseménynek és fordulópontnak, amiről már volt szó: 1951. május 26-án a Tizasülyre, Kolop-tanyára kitelepítettek – köztük Bárdossy Pál és felesége – felszálltak a Magdolnavárosi pályaudvaron az őket szállító szerelvényre, amely új életük felé vitte őket.

A kitelepítések során közel sem volt mindegy, ki hova került. Tizasüly a kitelepítettek számára a viszonylag elviselhetőbb helyek közé tartozott, és ezen belül is sajátos belső viszonyok jöttek létre a Kolop-tanyán. Itt ugyanis a deportáltak viszonylag nagy csoportja élt együtt, miközben a tulajdonos nem lakott ott, sőt, a hatóságok sem voltak jelen. Ezért az itt lakók maguk alakították ki kényszerű közös életük belső rendjét. Ezen a falu központjától 4-5 kilométerre található, viszonylag izolált helyen a hatóságok, a rendőrség nem tartott, nem tarthatott ellenőrzést naponta. A hatóságok dolgát az is nehezítette, hogy az egész határra jellemző tanyavilágban nagyon sok kitelepítettet helyeztek el, akiket ezért a kis létszámú helyi rendőrséggel nehéz volt rendszeresen meglátogatni, szemmel tartani. Természetesen azért időről időre ellenőrizték a Kolopra kitelepítetteket, de nem avatkoztak belső viszonyaikba.

A Kolop-tanyára kitelepítettek az előző rendszer elitjéhez tartozó, de különböző helyzetű, vagyonú és származású társadalmi csoportok tagjai közül kerültek ki, akik korábban nem feltétlenül álltak volna szóba egymással. A foglalkozási skála – a teljesség igénye nélkül – önmagáért beszél: rendőrfelügyelő, katoná-

³⁸ Aczél 1948: 6.

Kolop-tanya az 1960-as évek végén (magántulajdon)

tiszt, volt pénzügyminiszter, volt vatikáni követ, minisztériumi tisztviselő, író, bárósított zsidó származású nagybirtokos, egy közlekedési cég tulajdonosa, zsidó származású foglalkozás nélküli háziasszony, illetve grófnők alkották a változó létszámú kis közösséget.³⁹ A világháború előtti Kende Klára nem tartozhatott volna a társaság krémje közé, de Claire Kenneth már igen, aki szépen felépített élettörténete, férje és nem utolsósorban hírneve miatt a kompánia egyenrangú tagja lett. A kitelepítés alatt a gyakorlatban többnyire – és ez az új „demokrácia” sikereként értékelhető – szükségszerűen mindenki mindenkivel együtt élt, dolgozott, kapcsolatban állt. Az író életútja során folyamatosan küzdött a „társasági” elfogadottságért, így például végtelenül örült, amikor 1932-ben megjelent egy csoportképen a *Színházi Életben*,⁴⁰ olyan hölgyek társaságában, mint Fiala Döry Zsuzsi, gróf Zichy Médi, Nagyörsi Titi és Makraszky Hecsi, akik valamennyien szépségkirálynők szerettek volna lenni. Nota bene: Kende Klára is... Húsz évvel később azonban, két sikerkönyvvel a háta mögött, már személyiségének és önmeghatározásának részévé vált, hogy íróként saját jogán lett a nyilvánosság által elismert személy. Tizasülyön már nem önjelölt szépségkirálynővel, hanem gróf Bethlen Margit írónővel (Margit nével), Bethlen István néhai miniszterelnök özvegyével, özv. Csáky Istvánnéval, született gróf Chorinszky Máriával (Irmivel), a néhai külügyminiszter özvegyével vagy Verseghi Nagy Elek volt vatikáni követ feleségével, gróf Zichy Mária Ludovikával (Lilyvel) került

³⁹ A kolopi kitelepítettek felsorolása, a csoport részletes elemzése meghaladja a tanulmány kereteit.

⁴⁰ *Színházi Élet* 1932. 36. szám, 58.

közelebbi nexusba. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ők maradéktalanul elfogadták, ezért továbbra is szüksége volt arra, hogy különleges legyen, amit – többek között – az írónői szerep biztosított számára. Korábbi tapasztalatai mellett ez adta azt az öntudatot, tartást, ami a kitelepítés alatt is megmutatkozott. A következőkben levelei segítségével mutatom be a sokak által helytelennek ítélt viselkedését, amellyel személyes integritását igyekezett megvédeni a helyzettel, a helyi hatalommal és környezetével szemben.

Claire Kenneth egyik legkedvesebb önmegegyező szerepe, ahogyan ő fogalmazott leveleiben, a „femme fatale” szerepe volt, amelynek eljátszása az adott körülmények között – a rizsföldek és öntözőcsatornák világában vagy az eső utáni sártenger közepén rejtőzködő romos tanyán – nem bizonyult egyszerűnek. A zömmel az idősebb generációhoz tartozó többség számára pedig egyenesen kihívónak, erkölcstelennek tűnhetett. Kevesen értékelték ezen a helyen és ilyen körülmények közepette az eleganciát, a tökéletes sminket, az iróniát és a flörtölést mint társasági időtöltést. Ez a „gyakorlat”, ez a szerep azonban segített megőrizni azt a nőiességet, női szerepet, ami az írónő műveiben is rendszeresen megjelent. Különösen fontossá vált ez számára amiatt is, mert úgy érezte, házassága megromlott, és kitelepítéséért elsősorban férjét hibáztatta. Bárdossy Pált ugyanakkor már a kitelepítés kezdetén, 1951. június elsejétől július végéig elvitték többedmagával Kuncsorbára dolgozni, amely légvonalban alig 30 km-re van Tizasülytől a Tisza másik oldalán, viszont nem engedélyezték a „hazlátogatást”.⁴¹ Nem sokkal visszatérése után, augusztus 21-én Bárdossy Pál megszökött Kolopról, és megpróbált külföldre menekülni, de elfogták, és három év börtönre ítélték. Ezt követően az írónő férje nélkül, első házasságából származó fiával⁴² együtt igyekezett túlélni a kitelepítést egy kis szobában, és minden megmozdulásával, gesztusával jelezte, hogy ez nem az ő világa.

Akadtak azonban, akik igyekezetét észrevették és értékelték. Közéjük tartozott id. Csorba Emánuel nyugalmazott miniszteri tanácsos is, akit teljesen elbűvölt az, amit látott.

„Nem messze tőlem, a fák között megpillantom Claire-t. Tétován néz maga körül és egyre csak hallózik. Fehér ingblúza, rövid sötétkék sortja és aranyzőkére festett hajkoronája élesen világít az árnyas zöld környezetben.”⁴³

Csorba naplója azért fontos, mert az abban található és az írónőre jellemző eseteket egy kívülálló meséli el; pontos leírásait éppen ez teszi hitelessé, amelyek stílusa szinte szó szerint megegyezik az írónőével, a történetek pedig tökéletesen egybevágóknak Kenneth bizalmasnak szánt leveleinek szövegeivel és tartalmi elemeivel.

⁴¹ Csorba 2009: 169.

⁴² Nonn Iván Tamás 1934-ben született, ma az Egyesült Államokban él, ismert festő.

⁴³ Csorba 2009: 137.

A kolopi közösség vagy inkább lokális nyilvánosság előtt viszont érdemes volt betartani a polgári erkölcs megkövetelte szabályokat. Ez világosan kiderült egy alkalommal, amikor az író beszélgetni szeretett volna Csorbával, és bement abba az egyébként közös hálószobába, ahol a naplóíró férfi lakott.

„Na de nem azért jöttem magához, hogy itt pletykáljunk az ágyon ülve, ugyanis abból szörnyű botrányok származhatnak. Azt hiszem, az egész kolopi hárem rejtélyes periszkópjaival most minket figyel. Az egyik varjú már harmadszor kukucskál ki az ablakon.

Ki az a varjú – kérdem.

Jé, maga még ezt sem tudja? Hát az aggszüzek egyike. Nézze csak jól meg, olyanok, mint az éhes varjak, mikor télen a vetésre szállnak. Szomorúak, kíváncsiak és éhesek. [...] De most már igazán hagyjuk abba ezt a veszélyes pletykát, inkább arra válaszoljon, nem jönne-e ki a nagy csatornához fürdeni? Természetesen külön menénk. Ott jobbra, a kert végén, a töltés külső felén egyenesen odajutni. Remek a víz, én mindennap kimegyek. Az égvilágon senki nem jár arra. – Nagy ritkán, esetleg, azt pedig már megvásároltam egypár cigarettával, és hallgat, mint a sír. Na, rendben van, jön? [...]

Én pont háromkor megyek el hazulról, és maga, mondjuk, egy negyedórával előbb távozna, feltűnés nélkül. [...] A csatorna vize tényleg pompás volt, már javában úsztam, mikor Claire megjelent. A töltés zöld háterében megáll, piros gumisapka alá gyűri hajfűrtjeit és egy rántással széjjelnyitja barna vászonruháját. Tökéletes alakján piros kis fürdőnadrág, fehér pettyes piros fejkendővel lekötött kemény melleit nekifordítja a napnak és leszól hozzám:

Őszintén mondja meg, jó-e az alakom?”

A váratlan belépő még a tapasztalt férfit is meglepte, aki megkérdezte, miért kíváncsi erre? „Egyszerű, csupán azért, mert maga ért hozzá és szeretem hallani, ha dicsérik!” A megfelelő válasz után még hozzátette:

„Köszönöm, erre szükségem volt, ezt nélkülözöm ugyanis, mióta Laci (Bárdossy Pál) elment. Ő ugyanis bomlik az alakomért.”⁴⁴

A fürdés minden alkalommal a gyakorlatban teremtett lehetőséget arra az évődésre, a határok kipuhatolására, de nem a túllépésére, ami – és itt utalok Mátay megjegyzésére – a romantikus lektűr jellemzője. A fürdés, a strand már régóta fontos jelentéssel bírt Kende Klára számára, mert az a Balatonnál töltött fiatalágára, az ottani társaságra, a *Színházi Életre* emlékeztette. 1952 májusában, miután férjét meglátogatta a balassagyarmati börtönben és úton volt „otthona” felé, s Szolnokon csaknem egy egész napon át kellett várakoznia a tiszasülyi hajójáratra, a következő történt:

⁴⁴ Csorba 2009: 149.

„Szolnokon a kirakatok előtt ácsorogtam és direkt világvárosiasnak találtam, Kolop után... Aztán pillanatnyi elmezavaromban bementem egy Áruházba, vettem egy fürdőruhát és bementem a strandra. Nagyon szép, modern strand, rajtam kívül még 2 kabinos is volt és egy pénztáros. Órákig üldögéltem a strandon, ha bementem a vízbe, halálos izgalommal figyeltem a padra letett retikulómet, nehogy elvigye valaki, mert abban van az élet-halált jelentő igazolványom, illetve engedély. Milyen szép lett volna, ha Maga [Bózsa Józsefről van szó] is ott van velem, rettenetes mennyit lehetett volna beszélgetni. Ragyogott a napsütés és az uccáról benéző emberek elismerő pillantásaiból megállapítottam, hogy a sok év előtt nyert strand-szépség versenynek még holmi szerény nyomait viselem. Ugyanis a szolnoki strand olyan eredeti módon épült, hogy az uccáról mindenki belát. Két óra felé elmentem a Tisza szállóba ebédelni. Olyan érzéssel ültem be a »szabad emberek« közé mint egy harlemi néger a fehéreknek fenntartott étterembe, aki reméli, hogy nem veszik észre, hogy ő »nigger«! Egy év Kolop után persze szebbnek láttam a Tisza szállót a new-yorki Waldorf Astoriánál. Ez a relativitás! Félnégyig üldögéltem az étteremben, ismét nagyságos asszony voltam és nem lóvezető, kapáló, rizsgyomláló, stb.”⁴⁵

Környezetének folyamatos tesztelése – hogyan értékeli őt mint nőt, megfelel-e azoknak az elvárásoknak, amelyeket elsősorban önmaga állított fel és tartott fontosnak – a baráti levelezésben is visszatérő témának bizonyult. Bózsa Józseffel éppen első találkozásukat igyekeztek megszervezni, de az író nőben már felmerült a kérdés, hogy milyen nőnek látja majd őt levelezőpartnerre. Levelében – ezzel kapcsolatban – olyan kolopi kitelepítettek véleménye is megjelenik, akik nem rajongtak érte.

„Azt írja Bozsikám, nem azért akarna látni, hogy meggyőződjön szép vagyok-e? Nem vagyok az, megnyugtatom. Éppen tegnap hallottam a saját fülemmel. Nagyon jellemző kis story. A Zichy grófnő⁴⁶ tegnap rám néz reggel, hervatag arcán elragadtatott mosoly.

– Claire, hogy te milyen szép vagy! Ebben a shortban úgy nézel ki, mint egy hollywoodi filmstar!!!

Ugyanaznap, ugyanaz a Zichy grófnő mondja Wekerle Sándornénak,⁴⁷ saját fülemmel hallom.

– Ez a Claire! Botránys ebben a shortban, nem elég feltűnő ez a kanárisárga haj, még ezzel is közfeltűnést kelt.

– Szerintem egyáltalán nem is szép, mondja Wekerléné.

– Hát attól messze van, de ha kifesti magát elég csinos (ezt mondja Zichy).

– Minek egy nőnek festék (mondja Wekerléné 70 éves) ez a hydrogénezett haj is felesleges!

⁴⁵ Claire Kenneth levele Bózsa Józsefnek, 1952. május 5.

⁴⁶ Zichy Mária Lujza kitelepített, Verseghegyi Nagy Elek, volt vatikáni követ felesége, Kolop.

⁴⁷ Wekerle Sándor volt pénzügyminiszter felesége, Geist Mária Lujza, kitelepített, Kolop.

– Rendes nő nem is teszi, de Claire kimondott kalandornő! Külföldön élt! Nekem nagyon gyanús, óvatos vagyok vele szemben...

Na, mit szól ehhez a párbeszédhez? És én ezekkel vagyok összezárva. Most nem is írok tovább. Kérem, legyen jókedvű, én is megpróbálom!⁴⁸

A kitelepítettek saját társaik mellett rendszeres, néha már baráti jellegű kapcsolatokat ápoltak a helyiekkel, de nem a hatósági emberekkel. A helyi kapcsolatok, azok kezelése legalább olyan élesen rávilágít a személyes túlélési stratégiákra, mentalitásra, a hétköznapok gyakorlatára, mint az egymás közötti viszonyok és viták. Az egyik központi kérdés a munkavégzés volt, ami alól az akut orvosi eseteket kivéve a hatalom képviselőivel egyezkedve lehetett csak felmentést kapni. A kitelepítetteknek ugyan nem volt kötelező dolgozni – erre Tiszasülyön is akadt példa –, de a kolopiaknak, akik elég távol laktak a falutól, egyes időszakokban még pénzért sem volt könnyű élelmiszerhez jutniuk, míg annak, aki dolgozott, biztosították az étkezését. Akadtak olyanok, akik nem bírták vagy nem akarták azt a munkát végezni, amit kijelöltek számukra, ezért igyekeztek rosszulletet, betegséget színlelve otthon maradni. Ilyen esetekben sok múlott a személyes meggyőző erőn. Claire Kennethnek 1951 nyarán a szükségesnél hosszabb ideig sikerült otthon maradnia, ami feltűnt Csorba Emánuelnek, aki viszont a rizsföldeken dolgozott. Természetesen meg is kérdezte a megfelelő alkalommal, hogyan sikerült megúsznia a rizstelepen a munkát? A gyakorlott naplóiíró pontosan visszaadta a válasz minden lényeges mozzanatát.

„Kivesz egy cigarettát a mellettem levő dobozból, vörösre lakkozott hüvelykujja körméhez komótosan odaütögeti és így válaszol: Ahogy maga hívja – a szűrös szeműt én kezelés alá vettem.⁴⁹ Nem sokkal azután, hogy maguk innen elmentek, egy szép nap két rendőr kíséretében megjelent és végiglátogatta az összes helyiségeket. Persze volt nagy riadalom, az egész társaság ijedtében lefeküdt és betegnek kendőzte magát. Én minden különösebb izgalom nélkül az ablaknál manikűröztem, amikor beléptek. Mindjárt helyel és cigarettával kínáltam őket. Majd elmondtam, a férjemet munkába vitték, így egyedül nagyon nehéz az életem, mert nincs, aki ápoljon a mellhártyagyulladásommal. Szűrös szemű, igen bölcsen megállapította, hogy akkor cigarettázni sem volna szabad. Amire én félárbocra eresztettem szemeimet, és azt válaszoltam, hogy inkább súlyosítani akarom betegségem, mert semmi kedvem élni. Ő a lelkemre kezdett beszélni, hogy majd csak megoldódik az életem, és vigyázzak magamra. Helyes – mondom –, megígérem, de egyben kérek magától egy szívességet. Mi legyen az? – kérdi a szűrös szemű. Tudja, mi nők megérezzük azt a pillanatot, amikor a férfi adakozó hangulatában van. Hát én kivágtam a nagyágyút, mert észrevettem, hogy szűrös szeműnek tetszem, és azt mondtam: Legyen szíves engem és a követ 18 éves leányát⁵⁰ a kötelező munka alól felmenteni, ugyanis

⁴⁸ Claire Kenneth levele Bóza Józsefnek, 1952. május 18.

⁴⁹ Lázár Lajosról van szó, aki a Tiszasülyi Községi Tanács elnöke volt 1950–1951-ben.

⁵⁰ Verseghi Nagy Elek volt vatikáni követ Erzsébet nevű lányáról van szó.

az nálamnál is betegebb. A szúrós szemű a rendőrökhöz fordult és oktató hangon így beszélt hozzájuk: Lássák, ez az elkényeztetett asszony nagyon rendesen viselkedik: nemcsak magára gondolt, hanem arra a kis, vékony, barna leányra is. Valóban az olyan átlátszó, mint egy pillangó, nem való neki a rizsmunka, pláne, ha beteg. Nem bánom egy-két hétig maradjanak itthon. Hát így történt, azóta persze még mindig tart az egy-két hét, és remélem, ameddig deportálva leszek, végig ki fog tartani.”⁵¹

Azonban az író nő sem lehetett minden alkalommal szerencsés. 1952 júniusában egy héten belül háromszor is beidézték a tanácshoz, ahol arra voltak kíváncsiak, miért nem dolgozik.

„40 éven alul kötelező a nőknek,⁵² hiába nem bírok ezzel a fájós térdemmel járkalni, hiába minden, most beosztottak a rizsföldre. Állítólag azt mondtam a smasszernek, hogy »felőlem nyugodtan felakaszthatja magát«. Persze én nem emlékszem, hogy ezt mondtam volna, de rögtön akadt két tanú is. Szóval zúrjeim vannak, a legjobban pedig az bánt, hogy az emberek milyen gerinctelenek. Az úgynevezett »első osztályú úriemberek«. Mindegyik odavan, behúzza a fejét, a követ,⁵³ meg a miniszter,⁵⁴ meg a báró⁵⁵ és megvannak ijedve, ha rájuk szól a smasszer, és hétrét görnyednek előtte. Hát én nem!”⁵⁶

A gondok ellenére az író nő mindkét esetet sikerként könyvelhette el, mert azok végeredményben növelték önbecsülését. A siker abban állt, hogy a számára adott mindkét releváns közegben győztesként került ki az aktuális ellenféllel vagy hatalmi tényezővel szemben. Sikerült a diktatúra képviselőitől előnyöket szereznie, míg saját közegében, amely múltját jelenítette meg, morálisan erősíthette meg helyzetét.

Mielőtt bárki azt gondolná, hogy az író nő különböző okokra hivatkozva többnyire nem dolgozott és a fizikai munka valósága nem hatott személyiségére, még két történetet idézek fel Bózsa Józseffel folytatott levelezéséből. A nehéz körülmények közé került író nő sok esetben revideálta korábban kialakított véleményét, magatartását. Az 1952-es tavaszi árvízvédelmi munkákban részt vettek a kolopi kitelepítettek is.

„Most jöttem haza a gátról, – idő este fél 7. A postám itt várt az asztalon, még át sem öltöztem, combig sárosan leroskadtam ide erre a kofferre, szék helyett ezen ülünk és olvastam a levelét és szépen lassan kiment belőlem a fáradság, kaptam egy

⁵¹ Csorba 209: 147–148.

⁵² Claire Kenneth ekkor már elmúlt negyvenéves, de ezt természetesen nem vallhatta be, mert akkor okirat-hamisításért megbüntethették volna.

⁵³ Verseghi Nagy Elek (1884–1967), volt vatikáni követ, kitelepített, Kolop.

⁵⁴ Wekerle Sándor (1878–1963), volt pénzügyminiszter, Wekerle Sándor miniszterelnök fia, kitelepített, Kolop.

⁵⁵ Dirsztay Andor, kitelepített, Kolop.

⁵⁶ Claire Kenneth levele Bózsa Józsefnek, 1952. június 7.

Rizspalántákat gyomláló asszonyok az 1950-es évek elején (Fotó: FORTEPAN)

kis erőt és optimizmust magától, sőt mintha az a bizonyos rózsaszínű szemüvege is mellékelve lett volna a leveléhez, mert most azon át látok mindent... Pedig napközben elég sötétben láttam. Reggel 6-tól hordom a földet a gátnál, a Tisza nem tréfál, – percről percre árad. Egyszer régen még boldogult úrinő koromban, láttam egy ilyen árvizet, amely előnti az alföldi tanyákat, – híradón láttam persze a Fórum mozi páholyában ülve. Lehet, hogy valami borzongást is éreztem, részvétet valószínűleg, de közben bizonyára már untam is ezt a híradót, vártam, hogy a nagy film jöjjön és idegesen rácsáltam a bonbonokat, ott a páholy kényelmes bársonyülésén hátradúlva. Az is lehet, hogy ült éppen valaki velem, valaki, aki közben fogta a kezemet, valami szerelem kezdetén... Most? Megállapítom, hogy a páholyból nézve az árvíz elviselhetőbb, mint a gátról. A föld nehéz, a talicskák nehezek, a talaj rettenetes és közben folyton fúj a szél és esik az eső és a munkafelügyelő ilyeneket mond: ezek a szukák sosem dolgoztak, most odavannak, ha ásni kell! Szuka = ez vagyok én. (És Csákyné, és Zichy Lili és a többiek.)⁵⁷

Az önirónia erejét felerősíti a szövegben a munkavezető durva megjegyzésének kontrasztja. Hasonlóan önironikus egy másik levélrészlet, amely a kitelepítettek mentális átalakulására utal, és egyszerre romantikus, melankolikus, játékos és ironikus:

„A favágást már egész jól megszoktam. Nem is rossz mesterség az, eleinte még volt izomlázam, de most már soha. Lassanként az ember lelke is megkérgesedik, például egyik nap bandukolok a falu felé, a hó elolvadt délre és valami tavasz szerűség volt a levegőben, – hát, ahogy nézem a fákat az út mentén, ahogy orvul kezdenek

⁵⁷ Claire Kenneth levele Bózsa Józsefnek, 1952. április 9.

rügyezni, – csak arra gondoltam szakszerűen, hogy ezekhez nem is kellene fűrész csak fejsze. Néztem az ágakat is, ahogy kontúrjuk a kék égre rajzolódott és csakis arra gondoltam, hogy a kisebbik fejsze is elég volna ide! Hát nem rémes? Íme, mi lett Claire Kenneth-ből egy év alatt. A legforróbb szerelmi regények írója, ilyen száraz, kedélytelen mogorva teremtés lett.”⁵⁸

Egy ellenséges és ismeretlen világban az újonnan érkezők elvesztették megszokott környezetüket, napi rutinjukat, kedvenc ételeiket – egyszerűen megfogalmazva, a hétköznapijaikat. A „legforróbb szerelmi regények írója” minden eszközzel igyekezett megőrizni polgári mentalitása mellett polgári szokásait is az élet minden területén, így a testi higiénéjára is sokat adott, bár még a környéken sem volt fürdőszoba. Természetesen barátjának is beszámolt a történetekről.

„Ez a pocskék romház, illetve egész »Kolop-fürdő« államosítva van és a Bpesti Gyógyfürdők N[emzeti] V[állalat] tulajdona. (Ezt most már Magának is illik tudni.) Tegnap délután jön Pestről egy autó, valami hivatalos személyekkel, bizottság, akik jönnek megszemlélni itt az épületet. Engem nem érdekelt különösebben a dolog, éppen fürödtem. Erről a jó szokásomról még a deportálás sem tudott leszoktatni. Mivel itt fürdőszoba, fürdőkád ismeretlen fogalom, titkos szenvedélyemnek úgy hódolok, hogy szereztem egy ménkű nagy teknőt, azt tele hordom vízzel és oly kéjesen nyúlok benne, mintha nem nekem kellett volna 23 vödör vizet hozni e célra. Sajnos a fürdés után a szobában mindég bokáig ér a víz, de ez engem nem szokott izgatni. Éppen belebújok égszínkéék frottier köpenyembe és megleégedetten állapítom meg, hogy a szobámban az árvíz szinte Tiszaszerű arányokat ölt, mikor kopognak.

– Ki az?

Ismeretlen és marcona férfihangok, méghozzá hivatalos hangok. A »bizottság« az. Be kell engednem őket. 4 tróger pofa és egy ötödik, ez nem annyira tróger, szemüveges zsidó. Ott állnak a szobát elborító vízben. Üvöltve közlik, hogy én állami tulajdont rongálok szándékosan. A padlót a víz elfogja rohasztani stb. stb. A legtrógerabb ordított a legjobban:

– Maga itt fürdik, ahelyett, hogy dolgozna!!!

– Mi köze hozzá, hogy én mit csinálok? Kérdezem én a kis emberkét.

– Hogy nekem mi közöm? Nekem? Üvölti felháborodottan a kis ember, oly izgatottan, hogy majdnem beleesik a teknőbe. Hát ehhez mit szólnak elvtársaim?

Az elvtársak hörögnek a felháborodástól.

– Na, most már távozhatsz, mondom én királynői hangon és kitárom az ajtót az elvtársak előtt.

– Látták [volna] ezt a rongy szobát, mikor beköltöztem egy ablaka sem volt, az én pénzből javítottam ezt a »remek« állami tulajdont. A vizet majd feltörülöm, de most menjenek a fenébe!

⁵⁸ Claire Kenneth levele Bózsa Józsefnek, 1952. április 4.

- Én is menjek a fenébe? kérdi rákvörösen a kis üvöltő tróger. Én is??
- Maga főleg! mondom én.
- Ezért 3 napi elzárásra és 100 forintra megbírságolom, üvölti.
- De hát ki maga?
- Én vagyok az új Tiszasülyi tanácselnök!⁵⁹

Íme Claire Kenneth esete az új Tanácselnökkel, aki itt élet és halál ura. A végzést erről írásban fogják kikézbécsíteni. A fogda ahol ülni fogok csupa tetű. Így néz ki nálam egy péntek. Hát csoda, ha babonás vagyok?⁶⁰

Ismereteim szerint az író *nem* került be a tetvekkel teli fogdába, de az esetnek híre ment a kitelepítettek és a helyiek között. Az ilyen és hasonló szituációkat az idősebb generációk tagjai nem szerették, de a fiatalabbaknak nagyon imponált. Dlauchy Dénes emlékezete szerint – aki 14-15 éves volt ekkor – Claire különösen kedvelte a hatósági emberek kifigurázását, és többek között ezért a bátyja, Guidó, és más fiatalok „nagyon vagány nőnek” tartották.⁶¹ Biedermann Dénesnek, aki szintén fiatalemberként járt le rendszeresen meglátogatni a szüleit, ezzel ellentétes emlékei maradtak fenn az írónőről, akit szerinte többen kellemetlen, magát mindenbe beleártó embernek tartottak.⁶²

A békés polgári életforma egyik jellegzetes attribútuma volt a kisállatok, elsősorban kutyák vagy macskák tartása. Kolopon természetesen házi kedvencek tartása, a kifejezés eredeti értelmében, szóba sem jöhetett. A helyi kutyák, amelyek vadak és korcsok voltak, nem bizonyultak alkalmasnak erre a szerepkörre, ráadásul alig tudták őket etetni az élelmiszerhiány miatt. Akadtak azonban többen is, akik megpróbálták háziállatokat – tyúkot, disznót – tartani. Claire Kennethnek sikerült ezen a téren is újítani. Először egy egerészt szerzett be, egy Jolánka nevű kiscica képében. A sikeren felbuzdulva úgy gondolta, ha ruhaneműkért cserél egy tyúkot, az hamarosan tojni fog, csibéi pedig rövidesen paprikás csirke formájában kerülhetnek az asztalra. Az új szerzemények ezzel szemben sem tojtak, sem paprikás csirke formájában nem jelentek meg a kitelepítettek asztalán, sőt, meglehetősen gyorsan új szerepkört kaptak.

„Én most szereztem egy kotlós tyúkot, 15 kis pici csibével, akik úgy néznek ki, mint a húsvéti levlapok tündéri kis sárga pihés jószágai. A tyúkot elneveztük Elvirának. A kis csibék komoly és szakszerű nevelését megkezdtem. Persze csere businessse révén jutottam hozzá. Az öreg boszorka, aki Elvirát és a piciket hozta – kapott egy szövet férfinadrágot és egy női kombinét ráadásul. Másnap visszahozta a nadrágot, hogy a térdé stoppolt. – Majd Londonból hozatok egy új öltönyt ezért a tetves kotlósért! – mondtam én felháborodva, ugyanis közben kiderült, hogy Elvira tele van tetűvel. Most szabad órámban Gezarolt hintek a tollai közé. Eredmény: Elvira pont olyan

⁵⁹ Frik József, a Tiszasülyi Községi Tanács elnöke volt 1952–1953-ban.

⁶⁰ Claire Kenneth levele Bózsa Józsefnek, 1952. április 19.

⁶¹ Dlauchy Dénes, korábbi kolopi kitelepített szóbeli közlése.

⁶² Biedermann Dénes, Biedermann László kolopi kitelepített fiának szóbeli közlése.

tetves, mint volt, de 6 pici, aranyos csibe meghalt. Most itt álltam 9 csibével, ezekkel pont annyi gond van, mint volna 30 darabbal. Erre vettem 24 új csibét, de kettő közülük koromfekete. Elvira fajgyűlölete határtalan. A két kis négert üti a csőrével, elűzi. Ezek most külön nevelődnek, mint egy pici Harlemben (néger gettó).⁶³

Az írózó játékos kedve Elvirát, attól függően, hogy kit személyesített meg, emberi mélységekbe taszíthatta vagy emberi magasságokba emelhetette. A történet nem állt meg a fajgyűlöletnél, a két kis koromfekete „néger” kicsibénél, amiből egyértelmű, hogy az írózónek nem voltak előítéletei a színes bőrűekkel szemben. A tyúkanyó részese lett az aktuális korszaknak, mintha csak egyike lett volna az ország lakosainak vagy a kitelepítetteknek.

„Elvira” a kotlós eddig mint anyja volt, folyton a gyerekeivel sétált, de most megbolondult, mondain nő akar lenni. Valahová az erdőbe megy strichelni, ahol egy bariton-hangú kakast látott. A kis árva csibék szétszaladtak, a fele elveszett. De ez lenne a kisebb baj, Elvira eltűnt és ezzel a csirketenyésztő farmom megszűnt. Hogy Elvira disszidált-e vagy ellopták ezt örök rejtély fogja fedni.⁶⁴

A hétköznapiok megélése és túlélése hullámvölgyekkel ugyan, de sikerült. Az újabb traumát az okozta Claire Kenneth számára, hogy férjét meglátogatva át kellett utaznia Budapesten és meglátogathatta hűgát, még akkor is élő édesanyját, és főleg hogy sétálhatott a városban. Amikor visszatért, természetesen levélben öntötte ki szívét barátjának.

„Most ismét itt vagyok, közben szinte orvul kivirágzott az akácvirág, hófehér minden és olyan kábító illat van, egészen édes tőle a levegő. Ez már nem is tavasz, hanem csodálatos nyár. Úgy elszomorít, hogy percenként sírva tudnék fakadni. Azt kérde, milyen érzés visszaesni? Rettenetes. Látni azt, hogy az élet megy tovább, Pesten az imádott városban élnek a szabad emberek és én, pont én, aki szinte szerelmesen vágytam mindenhol ide vissza, a Földközi tenger legcsillogóbb helyeiről, Párisból, Londonból, New-Yorkból, mindenhol, csak mindég Pest után vágytam, mint egy hű szerető, akinek a számára csak Egyetlen Igazi rendeltetett, engem, éppen engem kitiltottak. Miért? Keserves, kétségbeesztő érzés ez, amely itt a száműzetés 1 éve alatt már eltompult, de most, hogy újra láttam a várost, az egyetlen, az igazit, újra belém mart kegyetlenül.”⁶⁵

Ezek a levélrészletek nemcsak azért fontosak, mert bemutatnak egy kiszolgáltatott nőt, vagy egy reziliens, olykor ironikus személyiséget, vagy egy rezisztens viselkedést, hanem azért, mert segítségükkel körülhatárolhatóak az írózó szabadságról alkotott elképzelései. A szabadság Claire Kenneth számára első-

⁶³ Claire Kenneth levele Bózsa Józsefnek, 1952. június 3.

⁶⁴ Claire Kenneth levele Bózsa Józsefnek, 1952. június 15. Elvira szerencsére később megkerült.

⁶⁵ Claire Kenneth levele Bózsa Józsefnek, 1952. május 8.

sorban személyhez kötött: a minden kényszertől mentes lakóhelyválasztást, a mozgás, az utazás szabadságát jelentette, olyan életet, amelyben egy tehetséges ember érvényesül, értékelik a munkáját, ahol mindenki maga dönthet saját sorsáról, arról, mit tart fontosnak. Az író viláágában a legfontosabbak az emberek közötti érzelmi kapcsolatok, amilyen például a szerelem, a családi kötelek, a barátság, azaz a magánélet világa. Minden, ami ezen kívül van, csak addig és annyiban lehet fontos, amennyiben segíti vagy korlátozza a magánélet előzőekben vázolt szabadságát. A személyes szabadság segítői minden korban a rang, a pénz, a vagyon, az előkelő családi származás, ezért nem véletlen, hogy ezek meghatározó elemei lettek a Claire Kenneth által írt lektűrnek.

Két kolopi „úri fiú”: Dlauchy Dénes és Guidó (magántulajdon)

Természetesen ez nem azt jelenti, hogy ne lett volna tisztában a náciizmus, a fajgyűlölet, a nyilas uralom, a kommunista diktatúra káros és emberellenes voltával, de a társadalom tágabb összefüggései, szabályai és a politika ennek ellenére csak hangulatfokozó díszletként vagy elmosódó háttérként jelentek meg műveiben.

A szabadság váratlanul csapott le az írónőre és fiára. 1952. július 20-án két levelet is írt barátjának. A délutáni volt a fontosabb.

„Hurrá! Megkaptam az áttelepítést a Belügytől! Elköltözhetem [Balaton]Széplakra, ember leszek és nem rizskuli! Van 48 órám különben érvényét veszti! Az ájult öröm és meglepetés pillanatában maga volt az első gondolatom! [...] Most kótyavetyélem a dolgaim, fillérekért bútort, rekamiét, hogy együtt legyen a költség, 1 ezres. Majd onnan bőven írok, részletesen! [...] Írjon, de egyenlőre olyat, amit esetleg bárki, anyám, nővérem, sógorom elolvashat, – aztán majd találunk valami megoldást...”⁶⁶

Nemcsak az író döbbent meg, de családjának, baráti körének is óriási volt a meglepetése. Az első napokra jellemzőek erről írt sorai:

„Kende Klára itt ül a tündéri kis villában és még mindég azt hiszi, álmodik. Hát lehet ez igaz? Hát vannak csodák? Nem látom többé az átkozott rizsföldeket és mindazt, amiről nem akarok írni, talán majd csak beszélni... Egyenlőre a családom

⁶⁶ Claire Kenneth levele Bózsa Józsefnek, 1952. július 20.

úgy ugrándoz körül, mint egy elveszett, de újra megtalált állatkát. Az egész kis fürdőtelep itt van, bámulnak, valaki, aki odaátról jött.”⁶⁷

Az „odaátról jött” kifejezés használata ebben az esetben azt is jelentette, hogy mindenki tisztában volt azzal, mi a kitelepítés: egy olyan rendkívüli hely vagy inkább helyzet, amelybe – jó esetben – csak egyszer kerülnek az emberek. Korábban már idéztem Bruno Bettelheim definíciójának első részét a szélsőséges helyzetről, jelezve, hogy Claire Kenneth reakciója csak részben felelt meg annak, egyfajta spontán válaszként. Az író a kitelepítésre zokogva, idegileg összetörve, de nercbundában, kölniillatba burkolózva, elegánsan indult el, mert így akart szembenézni a bizonytalannal, amivel kitűnt környezetéből. Életében nem ez volt az első ilyen eset. Viselkedése ellentmond Bettelheimnek a szélsőséges helyzetekre vonatkozó gondolatának folytatásával, amit szándékosan csak most idézek:

„Ilyenkor egész védekező rendszerünket mintegy lehántják rólunk, és »sziklás hasadéokban« találjuk magunkat, ahol az új helyzet által követelt magatartásmódokat, értékeket és életmódot a pusztá kezünkkel kell kikaparni.”⁶⁸

Claire Kenneth felismerte a szakadékokat, de önmagát adva, ragaszkodott a számára elsődleges civil vagy polgári értékekhez – bármennyire disszonánsnak tűnhettek az adott viszonyok közepette –, azokat képviselte, és azok alapján kívánta folytatni életét az új körülmények között is. Tisztában volt azzal, mi történt és történik körülötte, mit csinált ő maga, milyen válaszokat adott élete során ezekre a kihívásokra, és helyzetét nem találta kellemesnek. Kolopról történő elköltözése előtt írt utolsó leveleinek egyikében maga is Bettelheimhez hasonlóan definiálta küzdelmeit a szélsőséges helyzetekkel:

„Már kezdem unni mindazt, amit a Sors rám mért, tudom, vannak asszonyok, akiknek az életében a legnagyobb izgalom az volt, ha a szobalányuk ellopott egy ezüst tálat, vagy a fogorvosuk kétszer fizettetett velük egy számlát, vagy esetleg a gyerekük intőt kapott algebrából. Nálam? Fel sem tudnám sorolni a rémségeket, Gestapo börtöntől kezdve, az agyonlőtt férjemig, Gpu börtöntől a mostani kitelepítésig, stb. stb. Volt az életemben napsütéses időszak is, az igaz, de mindég szörnyű árat fizettem érte. A csúcok után jöttek a zuhanások, olyan veszedelmes szakadékokba, ahonnan csoda, hogy élve kikászálódtam.”⁶⁹

A tanulmány végén érdemes feltenni a kérdést: mi az, amivel Claire Kenneth többet tudott egy ilyen helyzetben, mint társai, és mivel magyarázható magatartása?

⁶⁷ Claire Kenneth levele Bózsa Józsefnek, 1952. július 26.

⁶⁸ Bettelheim 1988: 16.

⁶⁹ Claire Kenneth levele Bózsa Józsefnek, 1952. június 7.

Az értelmezési kerethez az életút egésze adhat magyarázatot. Claire Kenneth számára a normális életet, az alapot az élethez, amely alaptól időről időre megfosztották, elsősorban a magánélet szabadsága, az életmód, az életvitel szabad meghatározásának, megválasztásának és gyakorlásának a lehetősége és az ehhez szükséges feltételek megléte, az erre való képesség jelentette. Ennek az állapotnak – vagy nevezzük helyzetnek – a megszerzése, elvesztése, majd újramegszerzése és ezáltal életének biztossá, folyamatosá, hitelessé tétele folyamatos küzdelmet jelentett számára, amelyhez szorosan kapcsolódott a rejtélyes írónő mítoszának létrehozása. Párkapcsolataiban a biztonságra és a társadalmi presztízs megszerzésére irányuló törekvés olyan gyakorlatként jelent meg, amelyben e kapcsolatok még kudarc esetén sem lehettek sikertelenek, mert az ellentmondott volna a sikeres emberi és írói karriernek. Claire Kenneth egyéniségének különleges belső adottsága volt, hogy ellenálljon a magánéleti kudarcoknak, a külső erők, a hatalom kreálta szélsőséges helyzeteknek, azok hatásait feldolgozza, azokat valójában sikerként mutassa be – a tragédiák mindig a hős erényeit gyarapítják –, majd továbblépve, ismét felépítsen egy sikeresnek szánt kapcsolatot és azt egybefűzze addigi életének fontos csomópontjaival, hogy egy teljes, a maga egészében koherensnek tűnő pályafutást alkossanak.

Viselkedése a *reziliencia* jegyeit hordozza, amelynek lényegét a pszichológiai szakirodalom tipikusan úgy definiálja,

„mint az egyén képességét arra, hogy sikeresen és adaptívan túljusson a súlyos traumán és megbirkózzon a jelentős, adott esetben krónikus stresszel. Súlyos trauma és stressz fakadhat sorscsapásból, betegségből, természeti katasztrófából, családi problémákból, szegénységből, háborúból, abúzusból vagy más egyéb, az egyén teherbíró képességét próbára tevő körülményből. Feltűnő különbségek vannak az emberek között a reziliencia képességét illetően. Miért tud valaki egy ugyanolyan jellegű traumából felépülni, míg más nem?”⁷⁰

Mielőtt erre a kérdésre választ adnék, érdemes a társadalomtudományok szemszögéből is megvizsgálni a fogalom meghatározását. Székely Iván több elemében korszerűnek tartja az online *Idegen Szavak Gyűjteményének* szócikkét. A reziliencia „rugalmas ellenállási képesség, azaz valamely rendszernek – legyen az egy egyén, egy szervezet, egy ökoszisztéma vagy éppen egy anyagfajta – azon reaktív képessége, hogy erőteljes, meg-megújuló, vagy akár sokszerű külső hatásokhoz sikeresen adaptálódjék” és „ama tulajdonság/képesség, hogy az ember gyorsan vissza tudja nyerni eredeti, jó állapotát testi-lelki szenvedés, illetve nehéz élethelyzetek átélése után”.⁷¹ A rugalmas ellenállási képesség azonban – a történelem szereplőiben – nem magától jön létre, ennek kialakulásában szerepet játszhatnak az életút korábbi tragikus eseményei, tapasztalatai. Közel sem minden

⁷⁰ Szokolszky–V. Komlósi 2015: 16.

⁷¹ Székely 2015: 9.

trauma káros, a pszichológiai szakirodalomban leírt „acélozó hatás” (*inoculation/steeling effect*) azt mutatja, hogy az úgynevezett közepes mértékű stressz – a mérték persze minden esetben relatív – ellenállóbbá teheti az egyént a komolyabb stresszel szemben.⁷² Claire Kenneth pályafutásában több példát említettem, amely korábbi stresszhelyzetekre utal. Az „eredeti jó állapot” visszanyerése pedig, amely az eredeti egyensúlyi állapothoz történő gyors visszatérést vagy visszapattanást (*bouncing back*) jelenti, nem feltétlenül történik meg maradéktalanul.⁷³ A kitelepítettek helyzetében ez nem is volt lehetséges. Az identitás megőrzéséhez a szóban forgó entitásnak, egyénnek „sokoldalú stratégiára és tágabb, rendszer-szintű szemléletre van szüksége [...], valamint hosszú távú megközelítésre”.⁷⁴ Claire Kenneth íróő esetében a rövid távú reagálás mellett létezett egy hosszabb távú stratégia is életútja során.

Az egyes emberek között ezen a téren is volt és van különbség. A reziliens egyénre jellemző tulajdonságok a következők: aktív megküzdés, rugalmas válaszkészség, tanult leleményesség, éhhatékonyaság, koherenciaérzet, egokontroll, érzelmi intelligencia, diszpozicionális optimizmus, a negatív történések kognitív átértékelésének képessége, szociális kompetencia, a társas támogatás keresése, életcél, veszélykerülés, perzisztencia, kooperativitás, humor stb.⁷⁵ Az itt felsorolt tulajdonságok csaknem mindegyike kifejezetten jellemző Claire Kenneth egyéniségére, tulajdonságai közé sorolható, és reményeim szerint a leírtak ezt alá is támasztják.

A reziliencia azonban nemcsak néhány „mentálisan erős” egyén adottsága, hanem kiterjedt humán jelenség. A vizsgálatok az egyéni vonások mellett számos egyéb – főleg kapcsolati jellegű – tényező fontosságára rámutattak. Ezek a tényezőcsoportok vagy ezek fajsúlyos elemei Tiszasülyön, ahová valóban rendkívüli módon kerültek az emberek, csak részben, bizonyos megszorításokkal jelentek meg. A rezilienciátényezők egyes elemei már a kitelepítés előtt léteztek Claire Kennethnél, vagy később fejlesztette ki azokat. Magatartásának legfontosabb belső tényezője, identitásának alapja írói hivatástudata volt. Ezt önmagának és egyénileg, nőként és íróként kellett kiharcolnia, amivel folyamatosan inzultálta környezetét, s ezt levelezésében szerencsére időnként rögzítette is. Viselkedéséhez attól a mély baráti kapcsolattól kapott külső érzelmi megerősítést, megértést, biztatást és nem utolsósorban intellektuális támogatást, amelyet Bózsa József íróval alakítottak ki levelezésük⁷⁶ során. Bózsa volt az az ember, aki az íróő imádott Budapestjéről, ha kellett, biztató szavakat, ha úgy alakult, könyveket, máskor pedig grízit vagy bonbont küldött. A legtöbb esetben az emberek számára a legerősebb támaszt identitásuk megőrzésében a biztos családi háttér jelenti. Claire Kenneth esetében ez azért nem állt fenn, mert férjével megromlott a kapcsolata,

⁷² Szokolszky–V. Komlósi 2015: 19.

⁷³ Szokolszky–V. Komlósi 2015: 12.

⁷⁴ Raab–Jones–Székely 2015: 73.

⁷⁵ Szokolszky–V. Komlósi 2015: 17–18.

⁷⁶ Bózsa József megőrizte Claire Kenneth leveleit, így azok megmaradtak, azonban Bózsa levelei nem kerültek elő.

aki ráadásul börtönben ült. Fia 18 évesen túl fiatal volt még lelki és szellemi társnak, támasznak. Közvetlen családjának tagjai, anyja és húga Budapesten éltek, egy a rendszer iránt elkötelezett család tagjaiként.

Claire Kenneth identitásának megőrzésében a belső készletetés, valamint egy rendkívül erős érzelmi kapcsolat mellett a sikeres írói pályafutás és a népszerűség – mondhatnánk azt is: az olvasók – mint pozitív és időnként személyes, ám többnyire anonim jellegű és külső, kívülről érkező visszajelzés játszott még szerepet. A siker rendkívüli motiváló tényező volt számára, hiszen a világháború előtt Kende Klára még nem volt író, és csak a béke biztosította számára 1945 után néhány évre a sikert. Az új rendszer azonban minden elképzelését semmivé foszlatta. Két világ határán élt, amelyek közül egyik sem fogadta be őt, ezért egyaránt „ütközött” az új rend képviselőivel és a régi korszak reprezentánsaival. Viselkedésével a kitelepítés alatt alkalomról alkalomra kikököntette helyzetükből környezetének rendparti, morális alapokon álló polgárait és elvtársait. Az eddig leírtakból kiderült, hogy az író a magánéletben és a kitelepítés során sokszor viselkedett hasonlóan, mint hősei. A kérdés, amely óhatatlanul felmerül, és amelyet tanulmányom elején már feltettem, hogy képvisel-e valamilyen értékrendet a Claire Kenneth-féle lektűr? Veszélyes lehet(ett)-e a lektűr a tekintélyelvűségre, esetleg a diktatúrára? Helytálló-e műveiről Mátay Mónika véleménye, aki munkásságát esztétikai értelemben ítéli meg, és csak piaci terméknek tekinti alkotásait?

*Szép új világ a Balatonnál, az 1950-es évek eleje
(Fotó: FORTEPAN)*

„Vannak, akik rajonganak a könyveiért, vannak, akik sziruposnak, gusztustalannak, álregényeknek tartják. Valójában teljesen mindegy, hogy Kenneth jó vagy rossz lektűríró. A lektűr jelentőségét nem esztétikai kritériumok, hanem az eladott példányszám szabja meg. Márpedig Kenneth akár jó, akár rossz, a könyveit veszik és olvassák, sokkal többen olvassák, mint az úgynevezett Nagy Klasszikusokat”⁷⁷

⁷⁷ Mátay 1990: 102.

Vagy Aczél Tamásnak adhatunk igazat, aki 1948-ban a „politikai reakció szolgálatában állónak”, mindenféle haladás gátjának tekintette alkotásait? Hala-dáson természetesen, saját értelmezésében, a kommunista diktatúrát értette, a reakció szolgálatában állók alatt pedig a más véleményt megfogalmazókat. Az eredménytől függetlenül mindenkinek joga van eldönteni, szereti-e vagy sem a lektúrt, nota bene: Claire Kenneth alkotásait. Úgy tűnik, ebben az esetben sem az esztétikai, sem a direkt politikai megközelítés nem alkalmazható, és egyik sem tehet igazságot az egyéni vagy valamiféle vélt társadalmi ízlés igazolására. Bárány Tiborra, a kortárs irodalomkritika szakértőjére hivatkozom, aki tanulmányában kifejti: „A »szépirodalom« és a »lektúr« fogalmi megkülönböztetése, mint érték-alapú megkülönböztetés tökéletesen elhibázott [...].”⁷⁸ Definíciója szerint azt a művet nevezzük lektúrnek, amely pusztán a készen kapott műfaji konvenciók alkalmazásában érdekelt, vagy negatív formában megfogalmazva, amelynél a fel-idézett műfaji kódok alkalmazásának nincs további poétikai tétje.⁷⁹ Olvasóbarát módon is megfogalmazta véleményét:

„A széles olvasóközönség tagjai az irodalomban nem feltétlenül radikális poétikai újszerűséget keresnek. Akárcsak hétköznapi életünk más területein, egyfajta szerző-dést kötünk a kulturális termék előállítójával: azt várjuk a pénzünkért cserébe, hogy a termék beteljesítse a szerződésben foglalt ígéreteket. És a legkevésbé kárhózzatható az az olvasó, aki nem szeretne bizonytalanságot vásárolni...”⁸⁰

Claire Kenneth művei valóban konvencionálisak, de ezzel együtt jól azonosítható megkülönböztető jegyekkel rendelkeznek. Alkotásaiban – rá jellemző módon – csak az élet bizonyos területeire fókuszált, azzal a szűkebb mezővel foglalkozott, amelyben igazán otthonosan mozgott, és ez az esetek többségében a magánélet és a párkapcsolatok világa. Úgy is mondhatnánk, ebben a léptékben gondolkozott, a társadalom életének más dimenziói nem érdekelték. A magán-élet bemutatása azonban mindig magában hordozza annak a lehetőségét, hogy továbbgondoljuk, milyen világban, társadalomban, rendszerben lenne lehetséges mindaz, amit a könyv bemutat. Ezek a művek látszólagos egyszerűségük ellenére valóban „reakciósak”, mert saját értelmezési keretükön belül mindenfajta diktatúrával szemben állnak. Úgy tűnik, a történetek, az események könnyen követhetőek, esetleg felszínesek, de a felszín mögött mégis mindig ott van az álom, a vízió a szabadságról, az igazságról és a hamisságról. E művek betartják a polgári erkölcs szabályait, a bennük lázadók mindig visszatérnek az alapvető értékekhez, és többnyire happy enddel végződnek. Az író nő viharos élete miatt számtalan személyes vonatkozású részlet vagy fejtegetés teszi, ha úgy tetszik, eredetivé, ismerőssé, és ezáltal felismerhetővé írásait. Az emberek közötti közvetlen kapcsolatok azok, amelyek az olvasók sokasága számára korszakoktól függetlenül

⁷⁸ Bárány 2011: 261.

⁷⁹ Bárány 2011: 262.

⁸⁰ Bárány 2011: 256.

fontosnak tűnnek, és amelyeket többé-kevésbé értenek és ismernek. Claire Kenneth könyvei, novellái – olvasói ízlésétől függetlenül – alapvetően az emberi kapcsolatokban megjelenő és az azokból következő értékeket közvetítik, többnyire valóban könnyed, szórakoztató és olvasmányos formában, amely értékeket az író életében folytatott háborúk, regnáló diktatúrák és az 1951-es kitelepítések egyaránt megkérdőjeleztek.

Végezetül következze egy olyan idézet, amely jellemző összefoglalást ad Claire Kenneth emberi tulajdonságairól, mentalitásáról, gondolkodásáról, a civil kurázsiról mint fogalomról és a hatalommal, a tekintélyelvűséggel való szembenállásáról. Ehhez a kitelepítés megszüntetése után – valójában az általa választott új kényszerlakhelyen –, alig egy héttel később írt levelének egyik „lektűrös” részletét választottam, amelyben beszámol állapotáról, Tiszasülyről Balatonszéplakra⁸¹ vezető útból, és amelyben ismét megcsillan iróniája, humorérzéke. Ez a levél (is) a legalapvetőbb emberi igényekről, szükségletekről szól, a kényszer nélküli és örömteli életről, a töretlen optimizmusról, amellyel ezt időnként el lehet érni, valamint a szolidaritásról azok iránt, akik hozzánk tartoznak.

„Természetesen nem járok dolgozni, itt nincs kényszer. Elegáns fürdővendég vagyok, legalábbis úgy nézek ki. A gyanúsán lesült hátam, itt a siker teteje. (Így csak rizsföldön lehet.) El sem tudja képzelni, hogy 24 óra alatt visszavedlettem „femme fatale”-lá. A körmeim már pirosak, hol van itt a marokszedő lány? Talán csak a lelkemben ég belül kitörölhetetlenül... Most míg írok, Jolánka néz rám a tündéri zöld szemével, persze elhoztuk őt is, meg Elvirát a tyúkot, sőt 26 kiscsirkét is. Jolánka kis cica fiát is hoztuk a Főpincért⁸² – szóval a Barnum cirkusz nem utazik olyan állapotreglettel, mint én. A vonaton sorozatos botrányok voltak, a strandtáskában elbújtott cicák miatt. Háromszor szálltunk át mindég gyorsvonatra. Jászládánytól Újszászig egy jóindulatú kalauznő közölte, hogy a macska »fertőző állat« nem szállítható a vonaton, vagy dugjam el, vagy dobjam ki. Kidobni Jolánkát és Főpincért? Inkább gyalog megyek 200 kilométert.”⁸³

FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTTL)

2.5.6. Kiltással, kitelepítéssel kapcsolatos iratok, 03452/1951. Bárdossy Pál kitelepítési ügye.

⁸¹ Ekkor Claire Kenneth és fia költöztek Balatonszéplakra, majd 1953-ban követte őket az amnesztiával kiszabadult Bárdossy Pál. 1956-ban mind a hárman az Egyesült Államokba távoztak.

⁸² Claire Kenneth a két cica történetét a *Jolánka és a Főpincér* című novellájában írta meg.

⁸³ Claire Kenneth levele Bózsa Józsefnek, 1952. július 26., Balatonszéplak.

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1419.j. Az 1941. évi budapesti népszámlálás felvételi és feldolgozási iratainak gyűjteménye, 8/c számlalójárás, I. Attila u. 77. I/1.

VII.12.b. Budapesti Központi Királyi Járásbíróság iratai, 570 139/1941. Kende Izsó hagyatéki ügye.

VII.18.c. Budapesti Királyi Ügyészség, házassági bontóperek iratai, 31 176/1936. Nonn János és Kende Klára bontópere.

XXXIII.1.a. Budapest Főváros és az 1950-ben Budapesttel egyesített peremvárosok és községek állami anyakönyvi másodpéldányai.

Claire Kenneth levelezése Bózsa Józseffel, 1952. (Magántulajdon.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

Aczél Tamás 1948: Egy „Bestseller” margójára. *Irodalmi Szemle. Magyar Könyvbarátok Kultúregyesülete Folyóirata* (2.) 6–7. 5–6.

Argejő Éva 2008: Nők sziklás hasadékban. Átpolitizált női szubjektum a visszaemlékezés tükrében – 1945–1960. *Múltunk* (53.) 2. 132–151.

Bárány Tibor 2011: Szépirodalom vs. lektúr. Egy rossz fogalmi megkülönböztetésről. *Holmi* (23.) 2. 249–270.

Bárdossy Péter 2016: *A Bárdossy család története*. (Második, bővített kiadás.) Biatorbágy. Bettelheim, Bruno 1988: *A végső határ*. Budapest.

Ceglédi Tímea 2012: Reziliens életutak, avagy a hátrányok ellenére sikeresen kibontakozó iskolai karrier. *Szociológiai Szemle* (22.) 2. 85–110.

Csiffáry Gabriella 2015: *Szétraajzás. Híres magyar emigránsok kézikönyve*. Budapest.

Csorba Emánuel 2009: *Apa és fia. A munkatáborból a tündérvilágig. Dr. Csorba Emánuel (1899–1985), Dr. Csorba Emánuel (1928)*. Budapest.

Dessewffy Tibor – Szántó András 1989: „Kitörő éberséggel”. *A budapesti kitelepítések hiteles története*. Budapest.

Hámori Tibor 2004: *A Claire Kenneth sztori. Karády Katalin utolsó évei*. Budapest.

Kis-Kapin Róbert 2013: Budapesti kitelepítettek Gyulaházán 1951–1953 között. *Betekintő* (7.) 1. http://www.betekinto.hu/2013_1_kis_kapin – utolsó letöltés: 2016. április 26.

Mátay Mónika 1990: Claire Kenneth, az Írónő. *Mozgó Világ* (16.) 6. 101–108.

Palasik Mária 2015: A budapesti kitelepítések politikai háttere és levezénylése 1951–1953. „Lehetetlen, hogy a város legdöntőbb részében ezrével lakjanak a régi rendszer elszánt hívei...”. *Századok* (149.) 6. 1363–1395.

Raab, Charles – Jones, Richard – Székely Iván 2015: Megfigyelés és reziliencia elméletben és gyakorlatban. *Replika* (24.) 94. 63–93.

Székely Iván 2015: Reziliencia: a rendszerelmélettől a társadalomtudományokig. *Replika* (24.) 94. 7–23.

Szokolszky Ágnes – V. Komlósi Annamária 2015: A „reziliencia-gondolkodás” felemelkedése – ökológiai és pszichológiai megközelítések. *Alkalmazott Pszichológia* (15.) 1. 11–26.